

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA ÇİN MƏNŞƏLİ ARXETİP VƏ OBRAZLAR

İxtisas: 5715.01 – Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, ədəbi təhlil və tənqid

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Nərgiz Arif qızı Kərimova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş
dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKİ – 2024

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Ədəbiyyat nəzəriyyəsi şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: akademik, filologiya elmləri doktoru,
professor
İsa Əkbər oğlu Həbibbəyli

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, professor
Şəhla Bədir qızı Nağıyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Ətrabə Bayram qızı Gül

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Suat Arif qızı Əfəndiyeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.05 – Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: akademik, filologiya elmləri doktoru,
professor
İsa Əkbər oğlu Həbibbəyli

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
İsmixan Məhəmməd oğlu Osmanlı

Elmi seminarın sədri: filologiya elmləri doktoru, professor
Məmməd İrac oğlu Əliyev

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Çin dünyanın ən qədim sivilizasiyalarından biridir. O, türk və hind xalqları kimi özünün mədəniyyətini, ənənəsini qoruyub saxlayaraq zənginləşdirən, sosial-mədəni genotipə malik azsaylı sivilizasiyalardan olmuşdur. Digər sivilizasiyalardan Çin sivilizasiyasının fərqləndirici xüsusiyyəti, ətraf təsirlərə məruz qalmayaraq mədəni ənənələrin və özünəməxsusluğun qorunması və dəyişməməsidir.

Problemin işlənilməsi vəziyyətinə nəzər salarkən iki aspekti qeyd etmək lazımdır; bunlardan biri Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələrinin inkişaf yolu və bu kontekstdə Çin mövzusu, digəri isə Azərbaycan ədəbiyyatında Çin mənşəli arxetiplərin müqayisəli şəkildə tədqiq edilməsidir.

“Beş Klassik Kitab” Çin mifoloji düşüncəsinin ilk və qədim nümunələridir: “Fal yazıları” (“Dəyişikliklər kitabı”), “Bambuk salnamələri” (“Cuşu ciniyə”竹书纪年), “Bahar və payız” (Çun xı Qiyu 春和秋), “Nəğmələr kitabı” (“Şıcinq”), “Sənədlər kitabı” (“Şanqşu”) və digər mənbələr qədim Çinin tarixini, mədəniyyətini, əlaqələrini və mifologiyasını öyrənmək, eyni zamanda təhlil baxımından xüsusi əhəmiyyətlidir. Kitab Çinin, eyni zamanda onunla qonşu ölkələrin tarixini öyrənmək üçün qiymətli əsər sayılır. Qədim türk dastanları olan “Yaradılış”, “Manas”, “Şu”, “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Oğuz Kağan”, “Alp ər Tunqa”, “Altun geyimli adam” və s. ilə yanaşı Çin mənbələrində qorunub saxlanan mətnlərin bir çoxu türk mifoloji düşüncəsinin əsasını təşkil edir. Türk xalqlarının tarixinin, mədəniyyətinin öyrənilməsi və tədqiq edilməsində Çin mənbələri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, lakin çin dilini bilmədən türk tarixini araşdırmaq, öyrənmək və gələcək nəsilərə ötürmək mümkün deyil.

Çin və türk sivilizasiyası arasında tipoloji ortaqlıqların səbəbi Çinin imperiya sivilizasiyası olması və türklərin eyni sivilizasiya tərkibində uzun müddətli mövcudluğu ilə mədəniyyətlər arasında yaxınlıq və ortaqlıqların yaranmasıdır.

Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələrinin təşəkkülə prosesində e.ə II əsrin əvvəllərindən başlayaraq Şərqlə Qərbi birləşdirən tarixi

əhəmiyyətli Böyük İpək yolu mühüm rol oynamış, ticarət əlaqələri ilə yanaşı, ədəbi-mədəni əlaqələrin də inkişafına səbəb olmuşdur. Qədim İpək yolu üzərində yerləşən Dunhuanq şəhəri ərazisində olan Moqao mağaraları da Çin və türk tarixini öyrənmək baxımından əsas və dəyərli mənbələrdəndir. Qədim abidələr diyarı sayılan bu şəhər hunlardan müdafiə üçün salınmışdır. Şəhərin əksər hissəsinin səhra olduğu üçün “Moqao” sözünün mənası (shamo 沙漠 səhra, gao 高 hündür) “Səhrada yüksəklik” deməkdir. Mağaradakı kitabələr, heykəllər və divar rəsmlərinin qorunması və bərpa edilməsi qədim tarixin, mədəniyyətin, ənənənin öyrənilməsi üçün bir vasitədir.

Azərbaycan-Çin arasında ədəbi əlaqələr sovet dövründə xüsusi olaraq inkişaf etmiş, qarşılıqlı münasibətlər ədəbiyyatda əks olunmuşdur. 1932-ci ildən başlayaraq Çin nağılları, əfsanələri, hekayələri Azərbaycan dilinə tərcümə edilməyə başlamışdır. Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələri bədii tərcümə yolu ilə genişlənərək inkişaf etməkdədir. Milli-mənəvi dəyərlərin təzahürü sayılan Çin ədəbi nümunələrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi daima ədəbiyyatların qarşılıqlı inteqrasiyasına və zənginləşməsinə töhfə vermişdir. Görkəmli Çin şairlərindən Du Fu, Li Bo, Emi Syao, Mao Tsze Dun, Lu Sin, Lu Tsi, Tyan Tszyan, Vey Yan, Kı Con Pin, Qo Mo Jo, Luy Tszyan, Şa Ou, Yan Çen, Çju Din, Li Di, Van Yapin, Şa Ou şeirləri rus dilindən dilimizə tərcümə olunmuşdur. Çin nağıl və əfsanələrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi zamanı xalqın milli xüsusiyyətləri qorunub saxlanılmış, əsas məqsəd isə xalqları birbirinə yaxınlaşdırmaq, onlar arasındakı əlaqə tellərini gücləndirmək və həmin xalqların folklorunu yaxından tanımaq olmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatından "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanı, Nizami Gəncəvinin "Leyli və Məcnun" poeması, Mirzə İbrahimovun "Gələcək gün" romanı, Mehdi Hüseynin "Abşeron" romanı, Səməd Vurğunun seçilmiş şeirləri, Ələviyyə Babayevanın "Adamlar və talelər" romanı çin dilinə tərcümə edilmişdir. Eyni zamanda, Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığında Çin mövzusu və Çin mənşəli obrazlar tədqiq edilmişdir. Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Şah İsmayıl Xətayi, Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Osman Sarıvəlli, Süleyman Rüstəm, Mir Cəlal, İlyas Tapdıq, Nəriman Həsənzadə, Hüseyn Hüseynzadə, Teymur Əliyev, Nəbi Xəzri, Mirvarid Dilbazi,

Əhməd Cəmil, Zeynal Xəlil, Zəlimxan Yaqub yaradıcılığında Çin mövzusunə müraciət etmişlər.

Müstəqillik dövrü Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələrinin inkişafında Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun da müstəsna rolu olmuşdur. Belə ki, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, akademik İsa Həbibbəylinin təşəbbüsü ilə Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu və Konfutsi İnstitutu qarşılıqlı elmi-ədəbi əlaqələrin inkişafı ilə bağlı 2015-ci ilin fevral ayının 4-də müqavilə imzalanmış və İnstitut daxilində Çin Tədqiqatlar Mərkəzi fəaliyyətə başlamışdır.

İsa Həbibbəylinin “Azərbaycan-Çin ədəbi və elmi əlaqələri”, “Yeni dünya nizamında Çin”, “Bir kəmə, bir yol” strategiyasının həyata keçməsinə təkan verir”, “İpək yolunun üfüqləri”, “Bakı-Tbilisi-Qars XXI əsrin dəmir İpək Yoludur” məqalələri və “Azərbaycandan baxanda Çin”, “Urumçidə qar”, “Böyük Çin səddi”, “Yenidən Çində”, “Asiyadan baxanda Azərbaycan” şeirləri, Bədirxan Əhmədovun “Qədim Azərbaycan ədəbiyyatında Çin motivləri”, “Dəmir İpək yolunda Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələri”, Hüseynbala Mirələmovun “Çində möhtəşəm 10 gün”, “Səfər yeni kəşflərə aparən yoldur” adlı məqalələr ədəbi əlaqələrin inkişafına öz töhfəsini vermişdir.

Qədim tarixə malik türk (o cümlədən Azərbaycan) və Çin xalqının sıx mədəni əlaqələrə malik olması onların ortaq və bir-birinə keçən arxetiplərinin tədqiqini aktuallaşdırır. Çin ədəbiyyatında Van Men, Lu Sin, Mao Dun, Ven Yiduo və digər yazıçıların əsərləri arxetipik cəhətdən xüsusilə seçilir. Son dövrlərdə bu mövzuya diqqət və maraq daha da artıb. Bu səbəbdən Azərbaycan ədəbiyyatında Çin mənşəli arxetiplərin təzahür formaları və xüsusiyyətlərinin tədqiqi, qarşılaşdırılması, ortaq və fərqli cəhətlərinin öyrənilməsi elmi əhəmiyyət kəsb edir. Dissertasiya işində Azərbaycan və Çin ədəbiyyatında kəpənək, əjdaha, ilan arxetipləri əfsanə, nağıl, hekayə, povest və romanlarda araşdırılmış, təhlillər aparılmış, müqayisə şəklində tədqiq edilmişdir.

Çinlə mədəni əlaqələrin genişlənməsi sovetlər birliyinin xüsusi siyasəti idi. Bu əlaqələr ikitərəfli əməkdaşlıq kontekstində reallaşdırılırdı. Azərbaycan da SSRİ-nin tərkib hissəsi kimi ümumdövlət siyasətinə uyğun olaraq Çinlə əməkdaşlıq edirdi.

Müstəqillik dövründə ikitərəfli münasibətlər və mədəni əlaqələr hər hansı kənar təsir olmadan inkişaf etməkdədir. Mədəni əlaqələrin intensivliyi ədəbiyyat araşdırmalarını aktuallaşdırır. Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələri kontekstində tərcümə işlərinin olmasına və məqalələrin yazılmasına baxmayaraq, Azərbaycan ədəbiyyatında Çin mövzusu indiyə qədər geniş aspektdə tədqiqata cəlb edilməmişdir. Ancaq arxetiplər nəzəriyyəsinə həsr olunmuş araşdırmalar aparılmışdır. Pərvanə İsayeva "Mifopoetika və XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının poetik strukturu", Hikmət Quliyev "Müdrək qoca arxetipinin semantik strukturu və paradıqmaları" monoqrafiyalarında, Rüstəm Kamal "Kitabi-Dədə Qorqud poetikası (metaforik arxetiplər)", Ramazan Qafarov "Azərbaycan türklərinin mifologiyası", Qaragözova Elnarə "XXI əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatında arxetipin yeni formaları"¹ adlı dissertasiyalarında arxetiplər probleminə aydınlıq gətirəcək tədqiqatlar aparmışlar.

Dissertasiya Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələri, Azərbaycan ədəbiyyatında çin mənşəli arxetip və obrazlar, Çin mövzusunun tədqiqinə həsr olunmuş ilk geniş və sistemli araşdırma olmaqla bu sahədəki boşluğu aradan qaldırmağa xidmət edir və problemin araşdırılıb sistemləşdirilməsi tələbatı dissertasiya işinin əsas aktuallığını şərtləndirir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Dissertasiya işinin tədqiqat obyektı Azərbaycan ədəbiyyatında Çin mənşəli arxetip və obrazlardır. Dissertasiyanın tədqiqat predmeti Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələrinin tarixi, inkişafı, Azərbaycan yazıçılarının yaradıcılığında Çin mövzusu, Çin mənşəli obrazlar, arxetiplər nəzəriyyəsi, onların

---

¹İsayeva P. Mifopoetika və XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının poetik strukturu (monoqrafiya) /– Bakı: Elm və təhsil, – 2016, Quliyev H. Müdrək Qoca arxetipinin semantik strukturu və paradıqmaları/ – Bakı: Elm və təhsil, – 2016, – s. 216 , Rəsulov R. "Kitabi-Dədə Qorqud"un poetikası (metaforik arxetiplər): fil.f.d. alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya/ – Bakı: 1999, Qafarov R. Azərbaycan türklərinin mifologiyası: fil.e.d. alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya/ – Bakı: 2010, Qaragözova E. XXI əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatında arxetipin yeni formaları/ fil.f.d. alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya/ – Bakı: 2016

Azərbaycan və Çin ədəbiyyatında oxşar və fərqli şəkildə işlənəməsidir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işi Azərbaycan və Çin xalqlarının çoxəsrlik ədəbi əlaqələrini üzə çıxarır, Azərbaycan ədəbiyyatında Çin mənşəli arxetip və obrazların işlənəməsini, onların bədii-estetik funksiyasını araşdırır.

Dissertasiyanın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tədqiqat işindən Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələrinin öyrənilməsində, Azərbaycan ədəbiyyatında Çin mövzusu, Çin mənşəli obraz və arxetiplərə dair araşdırmaların aparılmasında istifadə oluna bilər. Tədqiqatın nəticələrindən ali məktəblərin müvafiq fakültələrində təhsil alan tələbələr əlavə vəsait kimi faydalana bilərlər, Azərbaycan-Çin əlaqələrinə aid mədəni-siyasi tədbirlərin hazırlanmasında dissertasiyadan qaynaq kimi istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi Azərbaycan ədəbiyyatında Çin mənşəli arxetip və obrazları araşdırmaqdır. Bununla əlaqədar tədqiqat işində qarşıya bir sıra vəzifələr qoyulmuşdur:

- Azərbaycan və Çin ədəbi əlaqələrinin tarixi başlanğıcını aşkarlamaq və təhlil etmək;
- Tarixi İpək yolunun ədəbi əlaqələrin inkişafına təsirini tədqiq etmək;
- Sovet və müstəqillik dövrü ədəbi əlaqələrin inkişaf xüsusiyyətlərini təhlil etmək;
- Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatında (Nizami, Nəsimi, Xətayi yaradıcılığında) Çin mövzusu və Çin mənşəli obrazları araşdırmaq;
- Araşdırılan problemin Sovet dövründə hansı vəziyyətdə olmasını ortaya çıxarmaq;
- Müstəqillik illərində Çin mövzusunu tədqiq etmək;
- Azərbaycan və Çin ədəbiyyatında kəpənək, əjdaha, ilan arxetiplərini təhlildən keçirmək, onları müqayisəli kontekstdə araşdırmaq və paralellər əsasında analiz etmək.

Tədqiqat metodları. Tədqiqatın əsas metodlarını tarixi-müqayisəli, hermenevtik təhlil üsulları təşkil edir.

Dissertasiyanın nəzəri-metodoloji əsasını ümumi elmi metodlar təşkil edir:

- elmi materialların toplanaraq sistemləşdirilməsi;
- toplanmış materiallardan əhəmiyyətli faydalanma;
- sistemli təhlil və şərh;
- problemə kompleks yanaşma, tarixilik prinsipi;
- elmi yeniliyin əlverişli axtarış üsulu;
- ümumiləşdirilmələr aparılaraq elmi nəticələrin əldə

olunması.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. Azərbaycan ədəbiyyatında Çin mənşəli arxetiplər və obrazlar mövzusunun tədqiqində irəli sürülən əsas müddəalar aşağıdakılardır:

- Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələri tarixinin öyrənilməsində qədim türk dastanları ilə Çin mifoloji mətnlərinin müqayisəli araşdırılması xüsusi əhəmiyyət daşıyır;
- “Qədim İpək yolu” Azərbaycan-Çin xalqının tarixi əlaqələri inkişafının öyrənilməsində önəmli rola malikdir;
- Qədim və orta əsrlər dövründə ədəbiyyatda çin mövzusunun formalaşması Azərbaycanda ədəbi əlaqələrin mövcudluğundan və Çinin qədim mədəni sivilizasiya məkanlarından biri olmasından irəli gəlmişdir;
- Sovet dövründə əlaqələrin daha intensiv inkişafı Çin mövzusunun tədqiqat işinə cəlb etməyə əsas vermişdir;
- Müstəqillik illərində Çin mövzusunun araşdırılması əlaqələrin inkişafı baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir;
- Azərbaycan ədəbiyyatında Çin mənşəli arxetiplər özünəməxsus semiotik məzmun və funksiya kəsb etməklə bərabər Çin-türk mədəniyyət qovşağının da çalarlarını əks etdirir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işi Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələrinin tədqiqi, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında çin mənşəli arxetiplərin müqayisəli şəkildə öyrənilməsi, Azərbaycan ədəbiyyatında Çin mənşəli obrazların bədii əksinin araşdırılması və çin mövzusunun öyrənilməsinə həsr olunmuş ilk elmi tədqiqat işidir. Tədqiqat işində aşağıdakı elmi yeniliklər əldə edilmişdir:

- Çin sivilizasiyası və türk xalqlarının tarixi əlaqələrinin qədim türk dastanlarında öz əksini tapması tədqiq edilmiş, qədim İpək yolunun

tarixi və onun Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələrindəki rolu araşdırılmış, sovet və müstəqillik dövründə Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələrinin inkişafı tədqiqata cəlb edilmişdir.

– Nizami Gəncəvinin "Yeddi gözəl", "İskəndərnamə", "Xosrov və Şirin" poemalarında Çin mənşəli obrazlar araşdırılıb üzə çıxarılmış, İmadəddin Nəsimi və Şah İsmayıl Xətayi yaradıcılığında Çin mövzusunda qəzəllər müəyyənləşdirilmiş və tədqiq edilmişdir.

– Sovet dövrü və müstəqillik illərində Azərbaycan ədəbiyyatında Çin mövzusu əhatəli araşdırılmış, Çin mövzusunda poetik nümunələr təyin olunub təhlil edilmişdir.

– Arxetiplər tədqiq olunan problem istiqamətində, intertekstual kontekstdə araşdırılmış və nümunələrlə zənginləşdirilib əsaslandırılmışdır.

– Azərbaycan ədəbiyyatında kəpənək, ilan, əjdaha arxetiplərinin təzahürü Çin ədəbiyyatı ilə müqayisəli araşdırılmış, mifoloji izləri ortaya çıxarılmış və tədqiqata cəlb olunmuşdur.

Tədqiqatın aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqatın əsas müddəaları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestatiya Komissiyası tərəfindən tövsiyə edilən nüfuzlu elmi jurnal və məcmuələrdə, xarici elmi nəşrlərdə çap olunan məqalələrdə, beynəlxalq səviyyəli konfrans və simpoziumlarda səsləndirilən və çap olunan məruzələrdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Ədəbiyyat nəzəriyyəsi şöbəsində yerinə yetirilmişdir. Dissertasiyanın mövzusu indiyədək ayrıca tədqiqat obyektı olmamışdır.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Giriş - 12193 işarədən, I fəsil - 52347 işarədən, II fəsil - 47967 işarədən, III fəsil - 91573 işarədən, nəticə - 5635 işarədən ibarətdir. Dissertasiya işinin ümumi həcmi – 209635 şərti işarədən ibarətdir.

TƏDQİQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, tədqiqat metodları, müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti müəyyənləşdirilmişdir.

Dissertasiya işinin birinci fəslı “**Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələri və onun inkişaf tarixi**” adlanır və iki paraqrafdan ibarətdir. “**Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələri Çin sivilizasiyası və tarixi ipək yolu kontekstində**” adlı birinci paraqrafda Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələrinin formalaşması, inkişafı və özünəməxsusluqları araşdırılır. Qeyd olunur ki, ədəbi əlaqələrin formalaşmasını təhlil edərkən onun yaranması, inkişafı məsələləri, meydana gəlmiş ixtimai şəraiti nəzərə almaq vacib şərtlərdəndir.

Türk xalqları qədim tarixi və mədəniyyəti ilə dünya mədəniyyətinin tərkib hissəsini təşkil edir. Türklər dünyanın bir çox ərazilərində müxtəlif adlarla (hun, sak, şumer, skif və s.) məskunlaşmış, onun tarixi, mifologiyası yetəri qədər öyrənilməmişdir.

Çin və türk sivilizasiyası arasında tipoloji ortaqlıqların səbəbi Çinin imperiya sivilizasiyası olması və türklərin eyni sivilizasiyanın yaranmasında iştirakı ilə əlaqədardır, mədəniyyətlərdə, inanclarda ortaqlıqlar, bir-birilərinə keçidlər mövcuddur. Çin inanclarının uzun müddət uyğurlarda davam etdirilməsi də digər səbəblərdəndir. Bu səbəblərdən də arxetiplər oxşar, bəzi məqamlarda ortaq ola bilər. Ədəbi əlaqələrin inkişafında son dərəcə əhəmiyyətli tədqiqatlar aparmış akademik İsa Həbibbəyli sivilizasiya haqqında “Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri” kitabında ədəbiyyat tarixinin yenidən dövrləşdirilməsi zamanı əsas prinsipləri müəyyənləşdirmiş və sivilizasiya faktorunu əsas prinsiplərdən hesab etmişdir. Onun fikrincə, “*Sivilizasiya faktoru ədəbiyyatın formalaşmasında mühüm rol oynayır*”.²

---

²Həbibbəyli İ. Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri/ – Bakı, Elm, – 2019. – s. 102

Qədim türk dastanları olan "Yaradılış", "Manas", "Şu", "Kitabi-Dədə Qorqud ", "Oğuz Kağan", Alp ər Tunqa", "Altun geyimli adam" Çin mənbələrində qorunub saxlanan əsatirlərtürk mifoloji düşüncəsinin əsasını təşkil edir. Türk xalqlarının tarixinin, mədəniyyətinin öyrənilməsi və tədqiq edilməsində Çin mənbələri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və tədqiqat işində bunlara bir daha nəzər salınmışdır.

Türk tarixi və mədəniyyətinin görkəmli tədqiqatçısı İbrahim Kafesoğlu "Türk milli kultürü"³ kitabında yazır: *"Dağınq şəkildə yaşayan Türk kütlələrinin bir-birlərindən fərqli inkişaf yolları tutmaları səbəbindən Türk tarixini bəlli bir zaman kəsində, bütöv halda dəyərləndirmək asan deyildir"*. Buna baxmayaraq, hunlardan öncəki türk tarixini türk dastanlarında qismən də olsa görmək mümkündür. Qismən tarixi hadisələrdən bəhs edən qədim türk dastanlarından "Alp ər Tunqa", "Şu", "Oğuz Xaqan", "Altun geyimli adam" dastanlarında hunlara qədər mövcud olmuş türk xalqlarının varlığı haqqında məlumat əldə edirik.

Azərbaycan-Çin əlaqələrinin təşəkkülündə eramızdan əvvəl II əsrin əvvəllərindən başlayaraq Şərqlə Qərbi birləşdirən Böyük İpək yolu mühüm rol oynamış, ticarətlə yanaşı ədəbi-mədəni əlaqələrin inkişafına səbəb olmuşdur. Böyük İpək yolunun əsas əhəmiyyətindən biri ərazisindən keçdiyi ölkələrin siyasi, iqtisadi həyatında mühüm rol oynamaqla yanaşı, həmin yerlərdə mədəniyyətin inkişafına əvəzsiz təsir göstərməsidir. Elm, təhsil, ədəbiyyat, din və mədəniyyətin yayılmasında bu yolun böyük rolu olmuşdur.

Çin və Ural-Altay xalqları uzun müddət vahid imperiyada yaşayıb, mövcud olmuşlar. Çin sivilizasiyası onların birgə fəaliyyətində təşəkkül tapıb, inkişaf etmişdir. Bu gün Tarixi İpək yolu öz əhəmiyyətini bərpa etməklə, müxtəlif xalqlar, mədəniyyətlər, Qərb və Şərq sivilizasiyarını birləşdirən körpü rolun oynayır.

Dissertasiya işinin bu fəslində ədəbi əlaqələrin inkişaf mərhələləri, eləcə də inkişafına təsir edən amillər araşdırılmışdır.

---

³ Kafesoğlu İ. Türk milli kultürü /— İstanbul: Ötügen. — 2021, — s.41

Eyni zamanda, ədəbi əlaqələrin ümumi mənzərəsi haqda təsəvvür formalaşdırılmışdır.

Dissertasiya işinin ikinci paragrafı **“Sovet və müstəqillik dövründə Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələrinin ümumi səciyyəsi”** adlanır. Dissertasiya işinin bu paragrafında ədəbi əlaqələrin mühüm bir mərhələsi araşdırılmışdır. Azərbaycan və Çin arasında ədəbi əlaqələr sovet dövründə xüsusi olaraq inkişaf etmişdir. Azərbaycanın bir çox görkəmli yazıçılarının, şairlərinin əsərləri Çində çin dilində, eyni zamanda Azərbaycanda Çin ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin əsərləri Azərbaycan dilində nəşr olunmuşdur. Qarşılıqlı müxtəlif səfərlər, ezamiyyətlər ədəbi əlaqələrin inkişafına töhfə vermişdir. Bu cür səfərlər gətdikcə ənənəvi səciyyə kəsb edərək sistemli şəkildə davam etdirilmişdi. Çinin qocaman yazıçısı K1 Conpin (Kē Zhòng Píng 柯仲平) 1954-cü ildə Bakıya gələrkən Azərbaycan Yazıçılar İttifaqında Azərbaycanın şair və yazıçıları ilə görüşmüş və xalq şairimiz Səməd Vurğunla dostluq əlaqələri yaratmışdır. K1 Conpin Azərbaycandan aldığı xoş təəssüratlarını "Bakıya həsr olunmuş" (Xiàn gěi Bākù 献给巴库)⁴ adlı şeirində vəsf etmişdir. Şeiri rus dilindən Azərbaycan dilinə 1955-ci ildə şair Nəbi Xəzri (Babayev) tərcümə etmişdir.

高加索的山脉有多壮，
苏联的膀子多粗；
您，高加索山脉下的巴库，——
阿塞拜疆的首都。
白天来看您，
您就象，苏联膀子上鼓起的一团筋肉；
晚间来看您，
您就象，苏联疆土上的一颗夜明珠。
您巴库的里海，
看来象多情的贝加尔湖；

---

⁴柯仲平诗文集。文化艺术出版社。北京。1984，663 页数。K1 Conpinin şeirlər və esselər toplusu / – Pekin:Mədəniyyət və incəsənət nəşriyyatı. —1984. — s. 194

这个海同那个湖，
就象苏联人看我们的那对眼珠。
我们来在五月初，
看见海滨上，红红绿绿，
我们想起了祖国的江南——
想起江南时，更爱巴库。

*Seyr elədik biz Qafqazın başı qarlı dağlarını,
Coşğun axan çaylarını, bir də yaşıl bağlarını,
Gəlib çatdıq səhər çağı sahilinə göy Xəzərin.
Biz qovuşduq vüsalına
Bakı adlı əzəmətli bir şəhərin,
Gündüzləri, əziz Bakı, bir nəhəngi andırırsan,
Gecələrsə öz qoynundan çıxardığın işıqları
Öz qoynunda yandırırısan.*⁵

Azərbaycan-Çin mədəni əlaqələrinin sovet dövründə xüsusi bir ardıcılıqla həyata keçirilməsinin ən başlıca səbəbi siyasət və ideologiya ilə bağlı idi. Bu əlaqələr ikitərəfli əməkdaşlıq kontekstində reallaşdırılırdı. Azərbaycan da SSRİ-nin tərkib hissəsi kimi ümumdövlət siyasətindən çıxış edərək Çinlə əməkdaşlıq edirdi. Akademik İsa Həbibbəyli yazır: “Sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı sosialistrealizmi metodu əsasında meydana çıxan ədəbiyyatın yaranması mərhələsini əhatə edir. Bu dövr, eyni zamanda, sosializm quruluşunun çətin ictimai-siyasi şəraitində, həm də milli ədəbiyyatın təşəkkül tapması ilə yadda qalır”.⁶ Çinin də sosialist respublikası olması ümumi prinsiplərin meydana çıxmasına, ədəbiyyat və mədəniyyətin inkişafına şərait yaradırdı.

Azərbaycanda tərcümə sənətinin tarixi ərəb və fars dilindən edilən tərcümələrin ənənəsi ilə bağlıdır. Sovet dövründə isə tərcümələr əsasən rus dilindən və əksinə edilirdi. Dünya ədəbiyyatı nümunələri də dilimizə rus dili vasitəsilə çevrilirdi. Çin ədəbiyyatının tədqiqi zamanı da daha çox rus dilli mənbələrdən

---

⁵Kı Con Pin "Bakı"(şeyr) //"Azərbaycan" jurnalı. — Bakı, — 1955, №3, — s. 118

⁶Həbibbəyli İ. Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri/ — Bakı: Elm, — 2019. — s.116

istifadə olunmuşdur. Müasir dövrümüzdə tədqiqatların orijinal mənbələr əsasında öyrənilməsi, araşdırmaya cəlb olunması və müqayisəli şəkildə tədqiq edilməsi əsas prinsiplərdən sayılır. Dilin mükəmməl öyrənilməsi xalqların əlaqələrinin möhkəmlənməsinə rəvac verir. Çin dilindən Azərbaycan dilinə bir çox bədii nümunələr, eləcə də, Azərbaycan ədəbiyyatından çin dilinə müxtəlif əsərlər Sovet dövründən başlayaraq tərcümə edilmişdir. Bədii ədəbiyyat örnəklərindən "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanı, Nizami Gəncəvinin "Leyli və Məcnun" poeması, Mirzə İbrahimovun "Gələcək gün" romanı, Mehdi Hüseynin "Abşeron" romanı, Səməd Vurğunun seçilmiş şeirləri, Ələviyyə Babayevanın "Adamlar və talelər" romanı, Hamlet İsaخانlının şeirləri çin dilinə tərcümə olunmuşdur.

İki ölkə arasında uzun tarixi əlaqələr mövcud olmuş, xüsusilə müstəqillik illərində əsas ümummillə lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan Azərbaycan-Çin əlaqələri yüksələn xətt üzrə inkişaf etmişdir.

Müstəqillik illərində Çin ədəbiyyatı ilə bağlı bir çox tədqiqatlar aparılmış, məqalələr yazılmışdır ki, bunlar da qarşılıqlı əlaqələrin inkişafına öz töhfəsini vermişdir. Dissertasiya işində həmin tədqiqatlar haqda geniş məlumat verilmiş və onlara müvafiq istinadlar edilmişdir.

Tədqiqat işinin bu fəslində də edilən elmi nəticələr "Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələri sovet dövründə"⁷, "Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələrinin inkişafında Nəbi Xəzrinin rolu"⁸, "Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələri Müstəqillik illərində"⁹, "Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələrinin formalaşması və inkişafında

---

⁷ Kərimova N. Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələri sovet dövründə//Gənc tədqiqatçılar IV Beynəlxalq Elmi Konfransı, – Bakı: Qafqaz Universiteti, – 29-30 Aprel, – 2016, – s. 1070-1072

⁸ Kərimova N. Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələrinin inkişafında Nəbi Xəzrinin rolu//XXI əsr dünya elminin inteqrasiya prosesləri mövzusunda Beynəlxalq Forum. – Gəncə. – 10-14 oktyabr, – 2016, – s. 365-367

⁹ Kərimova N. Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələri Müstəqillik illərində// Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı. – Bakı: Elm və təhsil, – 2016. – s.1045-1047

Heydər Əliyevin rolu”¹⁰ ,“Çin və Azərbaycan mədəniyyəti sivilizasiyaların toqquşması fonunda”¹¹ adlı tezis və məqalələrində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin ikinci fəslı “**Azərbaycan ədəbiyyatında Çin mənşəli mövzu və obrazlar**” adlanır və iki paraqrafdan ibarətdır. “**Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatında Çin mövzusu (Nizami, Nəsimi, Xətayi yaradıcılığında) və Çin mənşəli obrazlar**” adlı ilk paraqrafda Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Şah İsmayıl Xətayi yaradıcılığında Çin mövzusu və Çin mənşəli obrazlar araşdırılmışdır. Ədəbi əlaqələrin inkişafı Azərbaycan ədəbiyyatında Çinlə bağıli motivlərin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Burada ilk öncə Nizami Gəncəvinin "Yeddi gözəl", "Xosrov və Şirin", "İskəndərnamə" poemalarında rast gəlinən məqamlar araşdırılıb təqdim edilmişdir. Əsərləri sübut edir ki, şair dünya mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Çin haqqında zəngin biliyə malik olmuşdur. Onun əsərlərində Çin incəsənətindən və mədəniyyətindən çox bəhs edilir. Nizami Gəncəvi bədii təxəyyülünün qüdrətindən yararlanaraq bəzən real tarixi həqiqətlərdən, bəzən də anoxronizm yolu ilə Çin mövzusuna toxunmuşdur. Nizami Gəncəvi yaradıcılığında Çinlə bağıli təsvirlər, hadisələr həmin dövrdə Azərbaycan-Çin əlaqələrinin dolğun mənzərəsini təsəvvür etməyə imkan verir.

Nizaminin “Xəmsə”sində çin ən çox işlənən təşbehlərdən biridir. "Yeddi gözəl" əsərində uzaq Şərqdə yerləşən Çin ölkəsi barədə geniş məlumat verilir. Nizami tarixi hadisələrə və qəhrəmanlara olduğundan fərqli, daha çox öz təxəyyülündə canlandırdığı kimi təsvir edir. Əsərin Çin gözəlinə həsr olunmuş hissəsində Çinin zəngin coğrafi və mədəni təsvirinə rast gəlinir.

Nizaminin son əsəri olan və Makedoniyalı İsgəndərin səfərləri, qələbələri və müdriklərlə, filosoflarla söhbətlərindən bəhs

---

¹⁰ Kərimova N. Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələrinin formalaşması və inkişafında Heydər Əliyevin rolu //Heydər Əliyevin dövlətçilik idealları və müasir gənclik mövzusunda Respublika konfransı. – Bakı-Gəncə, – 22-24 iyun 2023, –s.185 -189

¹¹ Kərimova N. Çin və Azərbaycan mədəniyyəti sivilizasiyalar kontekstində // – Bakı:Poetika. izm, – 2024. №1 , – s. 73-80

olunduğu “İskəndərnamə” poemasında da Çin mövzusu bir xətt olaraq keçir.

Nizami öz ideyalarını ortaya qoymaq üçün tarixi anaxronizmlərə yol verir, İskəndəri Azərbaycana və Çinə aparır, türklərlə görüşdürür, ruslarla vuruşdurur, müxtəlif dövrlərdə yaşamış filosofları bir yerə, İskəndərin ətrafına yığır, onlara söz verir.

Dahi Nizaminin "Xosrov və Şirin" poemasında memar Fərhad öz bacarığı, hünəri, hazırcavablığı, cəsarəti, qorxmazlığı ilə seçilən həqiqi aşiqdir. Əsərdə Fərhadın haralı olması və mənşəyi haqqında dəqiq məlumat verilmir. Yalnız Fərhadın Çində Şapurla birgə təhsil alması bildirilir. Bununla yanaşı, Fərhadın bacarıqlı rəssam, heykəltəraş, sənətkar olduğu qeyd olunur.

Böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsimi də Çin mövzusunda müraciət etmişdir. Şeirələrində Çin gözəli, Çin müşkü, Çinü-Maçin, moğolçin kimi ifadələr tez-tez işlənmişdir. Professor Tahirə Məmməd yazır: “*Orta əsrlər ədəbiyyatında tatar sözü daha çox Çin, Türkiстан coğrafiyasında yaşayan türk mənasını ifadə edir. Nəsimi türk, tatar, moğolçin sözlərini bir-birinin sinonimi kimi işlədir*”.¹²

Nəsimi "Gülün rüxün gülü, səməni şərmisar edər" qəzəlində "Çin nigaru" deyərək Çin gözəlinə müraciət edir. "Ey nafeyi-Çin saçın siyahı" qəzəlində aşiq sevgilisinin saçının qaralığını Çin müşkünə bənzədir. Burada Çin müşkü saç qıvrımı mənasında işlənmişdir. Sevgilisinin gözəlliyinin günəşi və ayı dəli etdiyini deyir.

Nəsimi şeirlərində rənglərin təzadından istifadə etmiş, ağ və qara rəngin təzadını isə qabarıq şəkildə işlətməmişdir. “*Nəsimi ağın qarşılığı kimi "iman", "kəfur", "rüx", Çin, Maçin, Xəta, Rum, qara rəngin məna qarşılığı kimi "küfr", "müşk", "zülfi", həbəş, Hindistan, hindu, zənci və s. kimi sözlər işlətməmişdir. Bu halda ölkə adları əhalisinin dərisinin rənginə uyğun olaraq, həmin rəngin məna daşıyıcısına çevrilib metaforikləşir*”.¹³

---

¹² Məmməd T. Azərbaycan ədəbiyyatında tatar obrazı//AMEA Ədəbiyyat məcmuəsi. – Bakı. – 2016. №2, – s. 380

¹³ Şıxıyeva S. Nəsiminin lirikası: irfani mündəricə və poetik zinətlər/ Nəsimi – 650. – Bakı:-Elm və təhsil, – 2019, – s.256

Şah İsmayıl Xətayi yaradıcılığında Çin mövzusunə müraciət etmiş, şeirlərində Çin kəlməsini tez-tez işlətməşdir. Çini-Maçin, nafeyi-çin, çini-pürçin ifadələri ilə qəzəllərində dəfələrlə Çin kəlməsini fərqli anlamlarla işlətməş və dərin mənə aşılammışdır.

Molla Pənah Vaqif də məkən kimi Çin və Maçin adını çəkmişdir. Akademik İsa Həbibbəyli “Azərbaycan-Çin ədəbi və elmi əlaqələri” məqaləsində Çini-Maçin adını izah edərkən yazır: “*Çini-Maçin coğrafiyası Çin ölkəsinin yuxarı Şimal hissəsinin Maçin deyilən adıdır. Qədim mənbələrdə Taşkat adlandırılmışdır. Məlumatə görə, bura təbii gözəllikləri olan münbit bir diyardır. Vaqif XVII əsrdə Çini və Maçini iki ölkə kimi tədqim etmişdir. Bu, əslində eyni ölkənin iki bölgəsi kimi başa düşülməlidir*”.¹⁴

Bu fəslin **“Sovet dövrü və müstəqillik illərində Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığında Çin mövzusu və Çin mənşəli obrazlar”** adlı ikinci paraqrafında XX əsrin 20-30-cı illərdən başlayaraq Azərbaycan şairləri Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Osman Sarıvəlli, Süleyman Rüstəm, Mir Cəlal, İlyas Tapdıq, Nəriman Həsənzadə, Hüseyn Hüseynzadə, Teymur Əliyev, Nəbi Xəzri, Mirvarid Dilbazi, Əhməd Cəmil, Zeynal Xəlil, Zəlimxan Yaqub və başqalarının yaradıcılığında Çin mövzusunda yazılmış ədəbi nümunələrdən bəhs edilmişdir.

Səməd Vurğunun “Uzaqlara doğru”, “Mədəniyyət sarayı”, “Yoldaş komandan”, “Ordenli qəhrəman”, Rəsul Rzanın “Çapey”, “Si-Au”, “Haray, dostlar”, “Çinli dostum”, Süleyman Rüstəmin “Çinli qardaş”, “Çinli”, “Tayvan Çinindir!”, Osman Sarıvəllinin “Şərqi üfüqləri”, “Mənim böyük arxam” şeirləri, Əlirza Abdullayevin “Çin qızı”, Teymur Elçinin “Pekin zəngi” poeması, Nəriman Həsənzadənin “Şıx düzündə görüş”, Mirvarid Dilbazinin “Çin qızı” şeirləri, Hüseyn Hüseynzadənin “Dostluq”, İlyas Tapdıqın “Çin”, Ənvər Əlibəylinin “Əziz bayram”, Zakir Süleymanovun “Yeni Çində” şeirləri, Balaş Azəroğlunun “Çin səfərindən nəğmələr” adlı şeirlər silsiləsinə daxil olan “Pekində bir küçə var”, “Mao Tsze-Dunla görüş”, “Baba və nəvə”, “Təbriz xalısı Pekində”, “Arşın mal

---

¹⁴ Həbibbəyli İ. Azərbaycan-Çin ədəbi və elmi əlaqələri// Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq. – 2021, №1, – s. 10

alan Pekində” şeirləri, Zəlimxan Yaqubun "Çin dəftəri" şeirlər silsiləsinə daxil olan "Çin səfəri", "Pekində görüş" və "Çin qızı, Çin gözəli" şeirləri, Bəxtiyar Vahabzadənin "Özümüzü kəsən qılınc" əsəri, İsa Həbibbəylinin "Azərbaycandan baxanda Çin", "Urumçıda qar", "Asiyadan baxanda Azərbaycan" şeirləri dissertasiyada tədqiqatə cəlb edilmişdir.

Tarix boyu Yapon imperializmi Çinin ən böyük düşmənlərindən biri olmuşdur. 1875-ci ildən başlayaraq Yaponiyanın Çinə qarşı təcavüzü geniş vüsət almış, Amerika-İngiltərə də bu işğalçı prosesə imkan yaratmışdır. Bu zaman Azərbaycan şairləri Çin qəhrəmanlarının igidliyini tərənnüm etmiş, yapon işğalçıları tənqid etmişlər. Çin xalqının azadlıq uğrunda apardığı mübarizə dünyada azadlığın, sülhün simvolu olaraq təriflənir. Azərbaycan yazıçıları da bu mübarizəyə dərin hörmət və məhəbbət bəsləmiş, bu məhəbbəti əks etdirən şeirlər və əsərlər yazmışlar. Azərbaycan şairlərinin şeirlərində Çinin azadlıq mübarizəsi, daha sonra zəfər mövzularıyla yanaşı həm də, Çin gözəllərinə həsr edilmiş şeirlər də yazılmışdır.

İkinci dünya müharibəsindən sonra Çin xalqı azadlıq mübarizəsini qazandı və 1949-cu il oktyabrın 1-də Çin Xalq Respublikası yarandı. Bundan sonra iki ölkə arasındakı dostluq əlaqələri daha geniş vüsət almış, Çinli yazıçılar Azərbaycana gəlmiş, şairlərimizlə yaxından tanış olmuş və qarşılıqlı əlaqələr yaratmışlar. Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələrinin genişlənməsi, mədəniyyət xadimlərinin Çinə səfərləri, Çin yazıçıları ilə sıx dostluq əlaqələri şairlərimizə yeni və gözəl əsərlər yazmağa imkan yaradır.

Sovet dövründən başlayaraq və müstəqillik illərində də davam edərək Azərbaycan şairlərinin Çinə ithaf etdiyi, Çin mövzusunda yazdığı zəngin ədəbiyyat nümunələri Çin dilinə tərcümə edilir, Çin alimləri, yazıçıları, aktyorları vətənimizə gəlir və yaxın dostluq münasibəti qururlar. Bu dostluq münasibəti əlaqələrin inkişafında mühüm rol oynayır. Eyni zamanda, yeni ədəbiyyat nümunələrinin yaranmasına ilham verir. Bu gün Azərbaycanın Çin ilə bir çox sahələrdə qarşılıqlı əməkdaşlığı hər iki ölkənin maraqlarının təmin olunması və inkişafına xidmət edir. Azərbaycan və Çinlə qədim dövrdən başlamış mədəni, ticari, siyasi, ədəbi

əlaqələr bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Müəyyən dövrdə bu qarşılıqlı əlaqələr bir qədər zəifləmiş, müəyyən dövrdə isə öz yüksək inkişaf xəttinə çatmışdır. Bu gün də Azərbaycan ədəbiyyatında çin mövzusunda bir çox şairlər müraciət edir.

Tədqiqat işinin bu fəslindəldə edilən elmi nəticələr “Nizami Gəncəvi yaradıcılığında Çin mövzusu”¹⁵, “Azərbaycan bədii ədəbiyyatı çin dilində”¹⁶, “Müasir Çin şeirləri Azərbaycan dilində”¹⁷ adlı məqalələrində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslı **“Çin mənşəli arxetiplərin Azərbaycan və Çin ədəbiyyatında inikası”**adlanır və iki paraqrafdan ibarətdir.

Bu fəslin **“Arxetiplər intertekstual konteksdə”** adlı ilk paraqrafında arxetiplər nəzəriyyəsiindən bəhs edilir. Dünyanın müxtəlif ölkələrində fərqli alimlər tərəfindən aparılmış araşdırmalara baxmayaraq, arxetiplər problemi hələ də öz elmi həllini axtarmağa, hər dövrdə isə yeni baxış bucağını müəyyənləşdirməyə davam edir.

Arxetiplər nəzəriyyəsi haqqında Erik Noymann, Miriçe Eliade, Jozef Kempel, Alan Dandes, Karl Karenyi, N.Fray, Y.Meletinski və başqa alimlər əsaslı şəkildə tədqiqat aparmışlar. Karl Qustav Yunq göstərir ki, *"arxetip anlayışı dünya ədəbiyyatındaki miflərin və nağılların dünyanın harasında və nə zaman olursa-olsun müəyyən motivləri ehtiva etməsini nümayiş etdirən sayısız müşahidələr əsasında ortaya çıxmışdır. Eyni motivləri günümüzdəki insanların fantaziyalarında, yuxularında, sayıqlamalarında, xəyaladalmalarında da görürük. Mən bu tip təsvirlərə və onların assosiasiyalarına arxetipik düşüncələr adını verirəm. Bu cür düşüncələr canlı olduqları dərəcədə duyğuların konsentrasiyasına səbəb olur və bizə təsir edərək sehləyir. Onlar (arxetiplər) ruhun irsi varlığı içərisində*

---

¹⁵ Kərimova N. Nizami Gəncəvi yaradıcılığında Çin mövzusu // Ədəbi əlaqələr toplusu, №11, – Bakı: Elm və təhsil, – 2017, – s. 63-71

¹⁶ Kərimova N. Azərbaycan bədii ədəbiyyatı çin dilində //– Bakı: “Filologiya məsələləri” jurnalı, – 2018. № 19, –s. 310-315

¹⁷Kərimova N. Müasir Çin şeirləri Azərbaycan dilində //Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Bilimsel Araşdırmalar Konfransı // – Türkiyə. Adıyaman, Gölbaşı, – 2019, – 26-27 avqust, – s.383-388

yaşamasına baxmayaraq, ifadə edilməyən şüuraltının bir parçası kimidir".¹⁸

Arxetiplər nəzəriyyəsi psixologiya elmindən başlasa da, mədəniyyətin bir çox sahələrində - mifologiyada, folklorda, dində, ədəbiyyatda və s. tətbiq olunur və daha çox özünü ədəbiyyatda, incəsənətdə göstərir. Azərbaycan ədəbiyyatında arxetiplərin işlənməsinin tarixi qədimdir. Belə ki, nağıllarda, miflərdə, əfsanələrdə arxetiplərə rast gəlirik.

Pərvanə İsayeva yazır: *"Ədəbiyyat miflə bağlılığını struktur və semantik səviyyələrdə qoruyub saxlayır. Mifoloji materialın müasir dövrdə yaradılan ədəbi əsərlərə transformasiyasının bir çox yolları vardır ki, bunların da sırasında "janrın yaddaşı", kollektiv təhtəlsüür, eləcə də müəllifin arxaik strukturlara, obrazlara, süjetlərə marağı və mifoloji paradıqmalara düşünölmüş surətdə meyillənməsidir"*.¹⁹

Son dövrlərdə ədəbiyyatşünaslıqda yeni bir termin - "İntertekstuallıq" geniş istifadə olunmaqdadır. İntertekstuallıq bədii əsərlərlə yanaşı, elmi əsərlərdə də özünü göstərir. İntertekstuallıq məlum mətnlərin yeni tərzdə interpretasiyası, mətn içində mətn və ya mətnlər arası əlaqəni yaradır. Əsərlərin tərkibində dini mətnlərdən, nağıl, əfsanə, dastan mətnlərindən, bir mətndən digərində istifadə nəzərdə tutulur.

Arxetiplər nəzəriyyəsi də intertekstual kontekstdə özünü daha qabarıq büruzə verir. Əsərlərdə arxetipik obraz və motivlərdən istifadə məkan və zamandan asılı olaraq oxşarlıq və ya fərqlilik göstərir. Arxetiplərə ayrı-ayrılıqda, yəni müstəqil şəkildə diqqət yetirsək onların hər birinin instinktiv formalarının olmasını müşahidə edə bilərik. Erik Noyman arxetip ilə bağlı düşüncələrində yazır: *"Arxetipin dinamik keyfiyyəti psixikada energetik prosesdə üzə çıxır*

---

¹⁸Jung C.G. Anılar, düşlər və düşüncələr (Çeviren: İris Kantemir). – İstanbul: Can Sanay yayımları, – 2012, – s.327

¹⁹İsayeva P. Arxetipik obrazlar yeni transformasiyada //Müqayisəli ədəbiyyat: Ədəbiyyatlarda və Mədəniyyətlərdə arxetiplər. IV Beynəlxalq Elmi Konfrans materialları. – Bakı, – 22-23 oktyabr 2010, – s.42

və bu proses eyni zamanda həm şüuraltıda, həm şüuraltı və şüur arasında baş tutur".²⁰

XX əsrdə Lu Sin, Mao Dun, Ven Yiduo, Van Men, Mo Yan kimi ədəbiyyat ustaları öz əsərlərinin tədqiqində arxetipik tənqidi tətbiq etməyə çalışmış, Çində arxetipik tənqidin tətbiqində öncül olmuşlar. Fu Daobin "Tan sülaləsində zənglər: Çin ədəbiyyatının arxetipik tənqidi" monoqrafiyası, Vu Quancen (Wu Guangzheng) "Arxetiplər və motivlər: Qədim Çin romanlarında hekayənin mühüm elementləri", Siya Siyu (Xia Xiu) "Arxetip nəzəriyyəsi və ədəbi fəaliyyət", Biyən Şoutan (Bian Shoutang) "Ədəbi arxetiplərin mətn tədqiqatı və şərh", Çen Yənsiya Yunyüən (Chen Yanxia Yungyuan) "Qəhrəman arxetipi və Çin hekayələri", Cou Tao (Zhou Tao) "Xalq arxetipləri və müasir Çin ədəbiyyatı", Ye Şusiyən (Ye Shu Xian) "Arxetipik tənqidin nəzəriyyəsi və metodları", Çen Cinçen (Chen Jincheng) "Çin ədəbi arxetipləri" kitabları Çin nəzəriyyəçilərinin arxetiplər nəzəriyyəsinə dair dərin və əsaslı araşdırmalarına nümunələrdir.

Çin nəzəriyyəçisi Şen Banxı (Shen Banghe) yazır: "Yunq "Çin düşüncəsinin tələbəsidir" və şəxsiyyət təhlili psixologiyasının mənşəyi Çin Taoizmidir. Yunqu ən çox ilhamlandıran Laozinin Tao nəzəriyyəsi idi. O, başa düşdü ki, "Tao"nun İn və Yan qütblərinin qarşılıqlı təsiri "arxetipik Çin düşüncəsini" göstərir. Yunq "Psixologiyanın Müasir Əhəmiyyəti" kitabında demişdir: "Klassik Çin fəlsəfəsində iki əks prinsip var: işıq təmsil edən "Yan" və qaranlıq təmsil edən "İn". Yunq hesab edirdi ki, Laozinin "varlıq" və "heç nə", "yin" və "yanq" arasındakı əlaqəyə dair müzakirəsi "iki əks tərəfin qarşılıqlı şərtləndiyini və başlanğıcda bir bədən olduğunu" göstərir".²¹

Arxetiplər təhtəşüurda gedən proseslərin, mövcud olan məlumatların şüurda ifadə olunmasıdır. Başqa cür desək, arxetiplər

---

²⁰Neumann Erich. The Great Mother an analysis of the archetype/– New York. Princeton University Press, – 1972, – s.3

²¹Sheng Banghe, Psixologiyanın ustası olan Yungun "Çin təfəkkürünün tələbəsi" olduğu niyə deyilir? 盛邦和, 为什么说, 心理学大师荣格是 "中国思想的学生" ? <https://www.aisixiang.com/data/122764.html>

hissi-emosional materialların libasıdır, təqdimatıdır, aysberqin görünən tərəfidir.

Bütün bu araşdırmalar göstərir ki, Yunqa qədər və ondan sonra da arxetip ideyasına və dünya mədəniyyətlərinin bənzər süjet və motivlərdən təşkil olunması ideyasına rast gəlmək mümkündür. Müxtəlif zaman kəsiyində arxetip nəzəriyyəsi ilə bağlı deyilən fikirlərdən aydın olur ki, bu termin müxtəlif mənə və izahlarla folklorə, ədəbiyyata, mədəniyyətə bağlı tədqiqatlarda fərqli və eyni zamanda maraqlı nəticələrin əldə edilməsinə şərait yaratmışdır. Həmin tendensiya tədqiqatlarda bu gün də davam etməkdədir. Müasir dünya ədəbiyyatşünaslığında arxetip anlayışı öz sərhəddini genişləndirmiş və sayı olduqca artmışdır. Bu gün arxetiplər ilkin, qədim, təkrarlanan motiv, süjet və obraz kimi çıxış edir.

Bu fəslin **“Azərbaycan və Çin ədəbiyyatında ortaq arxetiplərin semantika və funksiyası”** adlanan ikinci paragrafı üç yarımbaşlıqdan ibarətdir. Bu paragrafda Azərbaycan ədəbiyyatında Çin mənşəli arxetiplər haqqında geniş araşdırma aparılmışdır. Burada bir sıra Çin mənşəli arxetiplər öyrənilmiş, onların spesifikasi müəyyənləşdirilmiş, tədqiqata cəlb edilmişdir.

Kəpənək arxetipi dünyanın bir çox xalqlarının ədəbiyyatlarında olduğu kimi, Azərbaycan ədəbiyyatında da öz bədi əksini tapmış, şair və yazıçılarımızın əsərlərində özünəməxsus şəkildə ifadə olunmuşdur. İmadəddin Nəsiminin "Kəpənək" və "Tapdım", İlqar Fəhminin "Gecə kəpənəyi", Ramiz Rövşənin "Kəpənək qanadları" şeiri, Mövlud Süleymanlının "Yel Əhmədin bəyliyi" povesti, Aydın Talıbzadənin "Kəpənək modeli 102" romanı bu qəbildəndir. Dünya ədəbiyyatı və incəsənətində də kəpənək arxetipi ilə bağlı xeyli nümunələr mövcuddur. Türk televiziyasında nümayiş etdirilən "Kəpənək yuxusu", amerikalı rejissor, ssenarist Erik Bressin "Kəpənək effekti" filmləri, Argentinalı yazıçı Xulio Kortasarın "Kəpənək", Çin ədəbiyyatından filosof Cuandzının (Zhuang Zi 庄子) "Yuxuda kəpənək" hekayələri (Hudie meng 蝴蝶梦), Çin əfsanəsi "Kəpənək aşıqlar" (Liangzhu və ya Liangshan bo yu Zhu ying tai 梁祝, 梁山伯与祝英台), Van Menin (Wang Meng 王蒙) "Kəpənək" povesti (Hudie 蝴蝶) və s. ədəbi nümunələrdə kəpənək arxetipik simvol olaraq araşdırılmışdır.

Kəpənək dəyişkənlik simvolu kimi dörd mərhələdən keçir: yumurta, tırtıl, qoza və qanadlı böcək. Kəpənəyin bir mərhələdən başqasına keçməsi onu olum və ölüm simvoluna çevirir. Kəpənək fəlsəfəsi hər bir xalqın düşüncəsində öz dünyagörüşünə uyğun şəkildə təsvir edilmişdir. Kəpənək mifik təfəkkürdə ruhun, ölümsüzlüyün, yenidəndöğuluşün, dönərgəliyin əsasını təşkil edir. İmadəddin Nəsiminin "Kəpənək" və "Tapdım" rədifli qəzəllərində kəpənək arxetipik simvol baxımından özünəməxsus şəkildə ifadə olunmuşdur. Ümumiyyətlə, Nəsimi poeziyasında libas ötürülmə və dəyişkənlik simvolu sayılır. Nəsiminin şeirində kəpənək sözü yapıncı mənada işlədilir. İlk baxışdan yapıncı kəpənək formasında olduğu üçün, kəpənəyə bənzədiyi üçün bu geyim kəpənək adlanmışdır. Yapıncının da kəpənək kimi sanki sağ və sol olmaqla iki qanadı var, bütöv, tam şəkildə əsl kəpənək şəklində canlanır. "Kəpənək" şeirində Nəsimi eyni zamanda vəhdəti-vücut fəlsəfəsinə işarə edir. Vəhdəti-vücut fəlsəfəsinə görə yeganə varlıq Allahdır və kainatda olan bütün canlı-cansız varlıqlar yalnız onun zərrəsidir.

*Mərifət əhlinə gəldi kəpənək ətləsi-xas,
Nə rəvadır ki, geyə cahilü nadan kəpənək.
Ey Nəsimi, yeri gey, xirqə ərənlər donudur,
Geymədi münkir anı, sandı ki, zindan kəpənək.*²²

Nəsimidən fərqli olaraq İlqar Fəhmi kəpənəyi öz şeirində geyim, libas şəklində deyil, qadın olaraq mənalandırır. Lakin bəzi mülahizələrə görə "*Gecə kəpənəyi gizli müdrikliyin simvoludur, çünki kəpənəkləri gecə qaranlığında görmək olmur*".²³ Şeirin məhz "Gecə kəpənəyi" adlanması dərin mənə gizlənilir. Şair şeirində gecə həyatı sürən əxlaqsız bir qadını şeirində gecə kəpənəyi adı ilə oxucuya təqdim edir. Qadını gözəllik və zəriflik rəmzi olan kəpənəyə bənzədən şair onun zahiri və daxili görkəmi arasındakı ziddiyyətli məqamları yüksək poetik dillə ifadə edir.

---

²² Nəsimi İ. Seçilmiş əsərləri/ İki cildə. I cild. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2013, – s.117

²³Шейнина Е.А. Энциклопедия символов, «Издательство АСТ»; – Харьков: «Торсинг», – 2001. – s.103-104

Çin filosofu Cuandzi (Zhuang Zi) yaradıcılığında kəpənək arxetipinə xüsusi yer vermiş, "Yuxuda kəpənək" adlı əsərində onu arxetipik cəhətdən işləmişdir. Əsərdə reallıqla yuxunun arasındakı fərqin itirilməsi və eyni zamanda, şəxsiyyətin ikiləşməsi problemi ilə üzləşirik. Cuan Cou özünün kəpənəyə döndüyünü, sonra yenidən özünə qayıtdığını anlaya və qəbul edə bilmir. O, qərarlaşdıra bilmir ki, bunlardan hansı reallıq, hansı yuxudur. Qəhrəman özünün Cuan Cou, yoxsa kəpənək olmasını ayırd etməkdə çətinlik çəkərək ruhi-mənəvi transformasiyasını alleqorik şəkildə gerçəkləşdirmiş olur. Onun özünü azad şəkildə uçan kəpənək olaraq görməsi yüksək daxili azadlığa, zəngin mənəvi dünyaya malik olmasının, psixoloji-ruhi vəziyyətinin göstəricisidir.

"Liangzhu" əfsanəsində sonda hər iki sevgili kəpənəyə dönərək azadlığa çıxırlar və sevgi səmasında doyunca uçuşaraq birbirinə qovuşurlar. Burada kəpənək sevginin, sədaqətin, gözəlliyin və azadlığın rəmzidir, o qovuşmanı, vüsala çatmanı ifadə edir. Kəpənək müstəqil yaşamın və azad taleyin göstəricisidir, xoşbəxt ideali ifadə edir. Kəpənək arxetipi estetik və ruhi aspektlərlə olduqca zəngindir. Əfsanədə kəpənək arxetipik simvol xüsusiyyəti daşıyaraq çin inancına əsasən iki yanaşı kəpənəyin uçması xoşbəxt ailəni simvolizə etmişdir.

"Əjdaha arxetipi" adlı ikinci yarımbaşlıqda əjdaha arxetipi Azərbaycan və Çin ədəbiyyatında müqayisəli şəkildə araşdırılmış, tədqiq edilmişdir. Azərbaycan və Çin ədəbiyyatında: Nizami Gəncəvinin "İskəndərnamə" ("Şərəfnamə" hissəsində), "Yeddi gözəl" əsərlərində, Sara Bağirovanın "Əjdaha Mağarası" romanı, "Məlikməmməd" nağılı, "Tapdıq" nağılı, "Qara at" nağılı, "Üçbaşı əjdahanın nağılı" adlı nağıllarda, "Şehirli çəkil", "Ma Lyan və sehirlilə fırça", "Minszyan çayında yaşayan əjdaha", "Vəhşi əjdahanın qayıdışı əfsanəsi"(蛮龙归正的神话), "Əjdaha sobasının əfsanəsi"(龙窑的传说), "Əjdaha atı mənfi obrazın əfsanəsi"(龙马负图的传说), "Əjdaha ilə mübarizə aparən Dapən əfsanəsi"(大鹏斗孽龙传说), "Əjdaha qadının əfsanəsi"(龙女的传说), "Kiçik ağ əjdaha"(小白龙的故事), "Əjdaha qadın sehirlilə qamçı oğurladı"(龙女

盜神鞭) nağılı kimi nümunələrdə əjdaha arxetipik cəhətdən işlənmişdir.

Əjdaha mifik təfəkkürün məhsuludur, ibtidai insanların qorxularının, düşüncələrinin, şüuraltına qaynaqlanan təsəvvürlərinin ümumiləşdirilmiş obrazıdır. O, ilk olaraq totem kimi xalqımızın inanc sistemində, mifik təfəkküründə özünü göstərmişdir. Azərbaycan mifologiyasında əjdaha qanadlı və qorxunc bir görünüşə sahibdir. Bəzən də nəhəng bir ilandır. Yer altındakı mağarada yaşayaraq oradakı xəzinəni qoruyur. Bəzən suda və ya meşədə yaşadığı da deyilir. O bir tərəfdən bərəkət, rifah və güc simvoludur. Tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycana aid qədim mənbələrdə əjdaha əvvəlcə müsbət mənada qəbul edilmiş, Zərdüştlükdən sonra transformasiyaya uğrayaraq mənfi mənəni özündə ehtiva etməyə başlamışdır. Əjdaha Qərb ədəbiyyatında mənfi, Şərqi Asiya, xüsusən də Çin ədəbiyyatında əsasən müsbət obraz - xeyirxah tanrıdır. Çin mifologiyasında əjdaha arxetipi müsbət mənə ifadə edir və o, insanlara su verir, tarlasını suvarır, əraziləri fəlakətlərdən qoruyur. Hətta əjdaha Çin Allahları siyahısında Səma və Yerdən sonra üçüncü yerdə gəlir. Bu da Çin mifologiyasında əjdahanın xüsusi yeri olduğunu bir daha sübut etmiş olur. Ümumiyyətlə çinlilər əjdahanın zahiri görkəminidə çox qərribə şəkildə təsvir edirlər. Bu təsvirlər müxtəlif heyvanların xüsusiyyətlərini özündə birləşdirir. Tədqiqatçı alim Bahəddin Ögəl əjdahanın qədim zamanlarda Çindən gələn motiv olduğunu qeyd edir. O, “Türk mifologiyası” kitabında yazır: “Əjdaha, türklərə çox qədim zamanlarda Çindən gələn bir motivdir. Bu məxluqa əski türk dilində “bükə” deyilir və böyük ilan mənasındadır”.²⁴

“Çin mifləri və əfsanələri” kitabında əjdaha ilə bağlı qeyd olunur: “Çində əjdaha pislilik edən bir güc deyil, yağış yağdıran və təbiətin səmərəlilik prinsipini təmsil edən yaxşı qüvvədir. Mənfi əjdahalar buddistlər tərəfindən təqdim ediləndir”.²⁵

---

²⁴Ögel B, Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)/ II cild, – Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, – 1995, – s.566-567

²⁵Edward Theodore Chalmers Werner. Çin Mitleri ve Efsaneleri/ İngilisceden çeviren Şebnem Duran. – İzmir. – 2008. – s.179

Çin əjdahası xeyirxah başlanğıcı-Yanı təzahür edir. İn-Yan ikili simvolikasında isə İn-qadın başlanğıc, Yan isə kişi başlanğıc olaraq təsvir olunur.

"İlan arxetipi" adlı üçüncü yarımbaşlıqda isə ilan arxetipinin Azərbaycan və Çin ədəbiyyat nümunələrində təzahürü araşdırılmışdır. "İlan məhəbbəti", "Abduləsər dağı", "İlan oğlan", "Qızıl ilan" əfsanələri, "İlan və qız" nağılı, "Dad Xanpərinin əlindən", "Xocanın nağılı", "Camısəfin nağılı", "Taxta qılinc" nağılları, İsa Muğanna "İlan dərəsi və ya Peyğəmbərin taleyi" povesti, Mustafa Çəmənlinin "Xallı gürzə" romanı, Şərif Ağayarı "Haramı" romanı və s. kimi ədəbiyyat nümunələrimizdə ilanın arxetipik obrazına rast gəlirik. Çin ədəbiyyatında isə Li Bixua "Yaşıl ilan"(李碧华 "青蛇"), Pu Sonlin "Liyaocay Studiyasından qəribə nağıllar" (蒲松龄"聊斋志异"), Xalq əsətiri "Ağ ilanın nağılı" (白蛇传), Fın Menlon "Dünyanı xəbərdar etmək üçün adi sözlər – Xanım Ağ ilan"(冯梦龙"白娘子永镇雷峰塔"), "Əkinçi və ilan"(农夫与), "Fu Si" və "Nü Va" (伏羲和女娲的故事), Lyu Conyuan "İlan tutanın söhbəti"(柳宗元"捕蛇者说) və "Taypinin müfəssəl qeydləri" əsərlərində arxetipik nümunələr tədqiqata cəlb edilmişdir.

Bir çox Azərbaycan xalq dastanları və əfsanələrində ilan ağıl, müdriklik və digər müsbət keyfiyyətləri təcəssüm etdirir. Azərbaycan əfsanələrində ilana ərə getmə motivi özündə xalqın ibtidai təfəkküründə ilanın totemik məzmununu yaşadır. Əfsanələrdə ilan ağac kultu ilə birgə verilir. İlan kola çevrilir, bəzən də qızın saçının ilana, ilanın da ağaca çevrilməsi kimi göstərilir: "*Çində ilan və əjdaha Çin bürclər sırasında beşinci heyvandır. İlan beş zərərli məxluqdan biri olub şər qüvvə sayılır, əjdaha isə xeyirxah və zərərsiz olub gücün və məhsuldarlığın rəmzidir*".²⁶

Tədqiqat işinin sonuncu fəslində əldə edilən elmi nəticələr: "Azərbaycan və Çin ədəbiyyatında kəpənək arxetipi"²⁷, "İlan

---

²⁶ Wolfram Eberhard, Çin Simgeleri Sözlüğü/ Çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket, – İstanbul: KabcacıYayınevi, – 2000, – s. 104

²⁷ Kərimova N. Azərbaycan və Çin ədəbiyyatında kəpənək arxetipi // "Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq" jurnalı, – Bakı: Elm və təhsil, – 2019. № 2, – s. 164-171

arxetipi Azərbaycan və Çin ədəbiyyatında”²⁸, “Əjdaha arxetipinin Azərbaycan və Çin ədəbiyyatında bədii təzahür xüsusiyyətləri”²⁹, “İlan arxetipinin Azərbaycan və Çin ədəbiyyatında təzahürü”³⁰, “The butterfly archetype in Azerbaijan and Chinese literature”³¹, “Художественная интерпретация архетипа дракона в восточных текстах”³² adlı tezis və məqalələrdə əks olunmuşdur.

Tədqiqat boyu gəldiyimiz elmi nəticələri aşağıdakı ümumiləşdirmələrlə təqdim edə bilərik:

1. Çin və türk mənşəli xalqlar vahid imperiyada uzun illər yaşamış və Çin sivilizasiyası adlanan sivilisasiyanın yaranmasında birlikdə iştirak etmişlər. Tarixi İpək yolu ərazisindən keçdiyi bütün xalqların mədəniyyətini, ədəbiyyatını birləşdirməklə körpü rolun oynayır. Tarixi araşdırmalar sayəsində Çin və türk xalqlarının ortaq mədəniyyəti, tarixi ənənələrinin olması etnik-tarixi araşdırmaların aparılmasına zəmin yaradır və bu sahənin öyrənilməsi baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.
2. Nizami, Nəsimi və Xətayi kimi sənətkarlar yaradıcılıqlarında Çin mövzusunda özünəməxsus şəkildə müraciət etmiş, Çin mövzusu və Çin mənşəli obrazlarla zəngin poetik mətnlər yaratmışlar. Onların yaradıcılığında Çinlə bağlı hadisələr, təsvirlər o dövrdə Azərbaycan-Çin əlaqələrinin mövcud

---

²⁸ Kərimova N. İlan arxetipi Azərbaycan və Çin ədəbiyyatında // – Bakı: Poetika. izm, – 2018. № 4, – s. 55-61

²⁹ Kərimova N. Əjdaha arxetipinin Azərbaycan və Çin ədəbiyyatında bədii təzahür xüsusiyyətləri // Heydər Əliyev: Multikulturalizm və tolerantlıq ideologiyası III Beynəlxalq elmi konfrans. – Bakı, – 5-6 may 2020. – s.112-114

³⁰ Kərimova N. İlan arxetipinin Azərbaycan və Çin ədəbiyyatında təzahürü // IV Beynəlxalq Türk Kültür Coğrafiyasında Elm və Sosial Bilimlər Simpoziumu // – Bakı, – 2018, – 27-30 iyun. – s. 96

³¹ Karimova N. The butterfly archetype in Azerbaijan and Chinese literature// Ukrainian Journal of Sinology Studies, – Kyiv. Issue 2 September 2020, – p. 34-40

³² Керимова Н. Художественная интерпретация архетипа дракона в восточных текстах // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. – України. Том 33 (72) № 6 2022 Частина 2. – с.112-117

mənzərəsini təsvir və təhlil etməyə şərait yaradır. Nizami Gəncəvidən başlayan ənənə bu gün də bir çox şairlərin yaradıcılığında xüsusi yer tutur. Çin mövzusunda müraciət ədəbi əlaqələrin inkişafında mühüm rol oynayır və yeni ədəbiyyat nümunələrinin yaranması üçün ilham qaynağı olur.

3. Müasir dünya ədəbiyyatşünaslığında arxetiplərin intertekstual müstəvidə tədqiqata cəlb edilməsi diqqətəlayiq nüansdır. Arxetiplər nəzəriyyəsinin tədqiqi bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Azərbaycan və Çin ədəbiyyatında ortaq arxetiplər semantik və funksional baxımından oxşar və fərqli şəkildə təcəssüm edir. Kəpənək, əjdaha, İlan arxetipinin şifahi və yazılı Azərbaycan və Çin ədəbi-bədii mətnlərində təzahür formaları müəyyən nümunələr əsasında araşdırılmış və hər iki ədəbiyyatda arxetip nümunələrinin oxşar və fərqli xüsusiyyətləri daşdığı mətnlərlə əsaslandırılmışdır.

Dissertasiyanın əsas məzmunu iddiaçının aşağıdakı məqalə və konfrans materiallarında öz əksini tapmışdır:

1. Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələri Müstəqillik illərində // Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı. – Bakı: Elm və təhsil, –2016. – s.1045-1047
2. Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələri sovet dövründə//Gənc tədqiqatçılar IV Beynəlxalq Elmi Konfransı, – Bakı: Qafqaz Universiteti, – 29-30 Aprel, – 2016, – s. 1070-1072
3. Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələrinin inkişafında Nəbi Xəzrinin rolu//XXI əsr dünya elminin inteqrasiya prosesləri mövzusunda Beynəlxalq Forum. – Gəncə. – 10-14 oktyabr, – 2016, – s. 365-367
4. Nizami Gəncəvi yaradıcılığında Çin mövzusu // Ədəbi əlaqələr toplusu, №11, – Bakı: Elm və təhsil, – 2017, – s. 63-71
5. İlan arxetipi Azərbaycan və Çin ədəbiyyatında // – Bakı: Poetika. izm, – 2018. № 4, – s. 55-61
6. Azərbaycan bədii ədəbiyyatı çin dilində // – Bakı: “Filologiya məsələləri” jurnalı, – 2018. № 19, – s. 310-315

7. İlan arxetipinin Azərbaycan və Çin ədəbiyyatında təzahürü // IV Beynəlxalq Türk Kültür Coğrafiyasında Elm və Sosial Bilimlər Simpoziumu // – Bakı, – 2018, – 27-30 iyun. – s. 96

8. Müasir Çin şeirləri Azərbaycan dilində //Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Bilimsel Araşdırmalar Konfransı // – Türkiyə. Adıyaman, Gölbaşı, – 2019, – 26-27 avqust, – s.383-388

9. Azərbaycan və Çin ədəbiyyatında kəpənək arxetipi //“Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq” jurnalı, – Bakı: Elm və təhsil, – 2019. № 2, – s. 164-171

10. The butterfly archetype in Azerbaijan and Chinese literature// Ukrainian Journal of Sinology Studies, – Kyiv. Issue 2 September 2020, – p. 34-40

11. Əjdaha arxetipinin Azərbaycan və Çin ədəbiyyatında bədii təzahür xüsusiyyətləri // Heydər Əliyev: Multikulturalizm və tolerantlıq ideologiyası III Beynəlxalq elmi konfrans. – Bakı, – 5-6 may 2020. – s.112-114

12. Художественная интерпретация архетипа дракона в восточных текстах // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. – Україна. Том 33 (72) № 6. – 2022 Частина 2. – с.112-117

13. Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələrinin formalaşması və inkişafında Heydər Əliyevin rolu //Heydər Əliyevin dövlətçilik idealları və müasir gənclik mövzusunda Respublika konfransı. – Bakı-Gəncə, – 22-24 iyun 2023, – s.185-189

14. Çin və Azərbaycan mədəniyyəti sivilizasiyalar kontekstində //– Bakı:Poetika.izm, – 2024. № 1, – s. 73-80 •

Dissertasiyanın müdafiəsi 14 yanvar 2025-ci il tarixində saat 12³⁰ AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.05 – Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1073. Bakı, Hüseyn Cavid prospekti, 117, Akademiya şəhərciyi, Əsas bina, IV mərtəbə, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elektron akt zalı

Dissertasiya ilə AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 11 dekabr 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 28.11.2024

Kağızın formatı: A5

Həcm: 45222

Tiraj: 100